

GİRİŞ

Türkiye'de Neoliberalleşme ve Mahremiyetin Dönüşümü¹

Cenk Özbay, Ayşecan Terzioğlu, Yeşim Yasin

2009 YAZ DÖNEMİNDE bir gün Boğaziçi Üniversitesi kampüsünde öğle yemeği yerken araştırma konularımızın birbirleriyle bağlantılı olarak düşünülebileceğini fark ettik. Bizler sağlık, cinsiyet veya cinsellikten bahsederken aslında beden siyasetine, bireylerin kendilerini ve başkalarını nasıl tanımladıklarına, bunun devlet ve küresel sermaye gibi farklı iktidarlarca nasıl yönetildiğine, içinden geçmekte olduğumuz ve neoliberalleşme diye özetleyebileceğimiz süreçle olan etkileşimlerine değiniyorduk.² Bizlerin araştırma konuları ve yakın ilişki içinde bulunduğumuz kimi meslektaşlarımızın ilgi alanları, kabaca, "Mahremiyetin Sosyolojisi" de diyebileceğimiz bir keşif alanına atıfta bulunuyordu. Temel bir savımız vardı: Düne kadar özel, kişisel, belki de ailevi sayılan, kimi zaman çok yakın arkadaşlar ya da aynı işyerini paylaşanlar gibi küçük gruplara belirsiz kıstaslara göre açıklanan, ya da *açık edilen*, ama bu hayli kontrollü

1. Bu kitabı hazırlarken çok sayıda yakınımızdan ve meslektaşlarımızdan yardım aldık. Özellikle Ferhunde Özbay, Nükhet Sırman, Semih Sökmen, Belgin Tekçe, Derin Terzioğlu ve Alper Tümbal'a, farklı sebeplerle bu kitapta yer almayan ancak fikirlerini bizimle paylaşan herkese ve elbette değerli katılımcılarımıza bizden esirgemedikleri destek, sabır ve güvenleri için teşekkür ederiz.

2. Türkiye'de benzer konularda yayımlanmış, önemi, katkısı ve etkisi üzerinde hemfikir olduğumuz ve yararlandığımız, ancak daha dar kavramsal ve metodolojik içeriklere sahip kimi kolektif çalışmalar var (örneğin, Alkan 2009; Balkan ve Savran 2004; Kandiyoti ve Saktanber 2003; Keyder ve diğ. 2007). *Neoliberalizm ve Mahremiyet*'in bu eserlerle beraber okunduğunda daha anlamlı olabileceğini düşünüyoruz.

ifşaat mekanizması dışında da kamusal alana çıkmayan, başkalarına, tanımadıklarımıza, mesafeli durduklarımıza, ötekilere açılmayan bir alan, ya da bu kitapta kullandığımız anlamıyla mahremiyet, bugün köklü bir dönüşüm içinde.³ Mahremiyetin dönüşümünün de iki veçhesi var. Birincisi, mahrem kabul edilen hususlara devlet, ekonomi, popüler kültür ve tıp gibi "dış" kuvvetlerin artan ve önüne geçilemeyen etkisi. İkincisi de, ilkinde paralel bir biçimde, mahremiyetin gittikçe daha çok konuşulur, kurcalanır, deşilir, araştırılır, açığa çıkarılır, anlatılır, paylaşılır ve temsil edilir hale gelmesi. Dolayısıyla, üzerinde durduğumuz ikili bir süreç. Hem mahremiyetin ne olduğu ve mahrem alanlarımızı nasıl kurguladığımız değişiyor hem de bu kurgunun sınırları, mahrem bitip kamusalı başlandığı yerler ve arada kalan alanların toplumsal ve kültürel niteliği şekil değiştiriyor.

Kimi Batılı düşünürlerin ve sosyal bilimcilerin son çeyrek yüzyılda, farklı anlarda ve farklı maksatlarla "geç", "ileri" ya da "düşünsel" modernite diye adlandırdıkları günümüz(ün) koşullarında geçmişe oranla çok daha fazla biçimde his, duyu ve arzular; kişisel tarih, biyografi, bellek ve özeleştiriden; toplumsal ve bireysel kimliklerden, benlikten ve kimlik kazanma-kaybetme süreçlerinden; bedenden, bedenlere dair bir bilinç oluşturmaktan, bedenin işleyişinden, bütünlüğünden ve eksikliğinden; sağlıktan, hastalıktan

3. Türk Dil Kurumu'na göre, "mahrem: başkalarına söylenmeyen, gizli" ve "mahremiyet: gizlilik, kişisel gizlilik" olarak tanımlanıyor. Biz, hem bu giriş yazısında hem de kitabın geri kalanında, son yıllarda mahremiyete eleştirel biçimde yaklaşan sosyal bilimsel çalışmaları da takip ederek (Colomina 2011; Giddens 1993; Göle 1991; Herzfeld 2005; Illouz 2007; Jankoviak 2008; Joseph 1994; Oleksy 2009; Plummer 2003; Seymour ve Bagguley 1999; Yan 2003; Zelizer 2007) "mahremiyet(ler)" ve "mahrem alan (lar)" terimlerini gizlilik meselesinden daha fazla anlamı içerecek şekilde genişletmeye çalıştık. Buna göre, mahremiyetten bahsettiğimizde en temel kastımız (geç-) modern bireyin kendi kendine ya da en yakınlarıyla baş başa kaldığı, kendi benliğini ve onu şekillendiren kurucu ilişkileri oluşturduğu, kamuya açık olmayan, "kişisel" ve "özel" diye de tarif edilen ve muhakkak o bireyin bedeniyle ilintili, bedensel ve o bedenle kenetlenen bir öznelliğe atıfta bulunuyoruz. Dolayısıyla, mahrem alanların bir sır içeriği olduğu, söylenmeyecek, dile dökülmesi istenmeyen, ifşa edilmesi talep edilemeyecek meselelere ev sahipliği yaptığını kabul etmekle birlikte, kullandığımız anlamın bu sır tutma mekanizmasından daha kapsayıcı olduğunu, özel ve öznelarası ilişkilerle dayandığını belirtmeliyiz.

ve tedaviden; şiddetten, acıdan, yaradan, yastan ve travmadan; cinsiyetten ve onun dengesizliğinden, istikrarsızlığından; cinsellikten ve onun çelişkilerinden, bilinmezlerinden; yaşlanmaktan, yaşlanmayla savaşmaktan ve daha uzun yaşamaktan; ölümden ve ölümlle yüzleşmekten; aşktan, tutkudan, romantizmden; dinselikten, kutsalıktan, ruhaniyetten ve yeni dinlerden; aileden, evlilikten, boşanmadan, evlat edinmekten, taşıyıcı annelikten, tüp bebeklerden bahsediyoruz. Özel anlarda, yalnız kaldığımızda, biz bize olduğumuzda, kapalı kapıların ardında mahremiyeti oluşturan bu konulara olan ilgimizin, bu meselelere harcadığımız mesainin artmasına ek olarak kamusal alanda, başka insanların arasında, ötekileri dinleyerek, "uzman"lara akıl danışarak, farklı görüşleri çarpıştırarak da mahremiyetten bahsediyor, onu sorguluyor, tartışmaya açıyoruz. Bundan da (geçmişte öyle olduğunu varsayabileceğimiz gibi) kaçınmıyor, utanmıyor, gocunmuyor, bu değişimi yadırgamıyoruz.

Mahremiyetin bileşenleri bir yandan sonsuz sayıda etkenin müdahalesi neticesinde sürekli evrilirken, bir yandan da mahremiyet alanını (yeniden) düşünme ve bu düşündüklerimizi dile dökme, çeşitli temsil biçimleri ile ilintilendirme, dolayım kazandırma yollarımız farklılaşıyor. Kendimize olan bakışımız, kendimizi kabullenişimiz ya da değiştirme gayretimiz, etrafımızdaki insanlarla ilgilenmemiz, deneyimlerimizi anlamlandırmamız ve tüm bunları dikkatle seçtiğimiz izleyicilere aktarma şekillerimiz kaçınılmaz biçimde dönüşüyor. Önemsiz olan önemliye, değersiz olan değerliye, yasak olan serbeste, ayıp olan makbule, akla gelmeyen kabul edilebilire, tasavvur edilemez olan uygulanabilire, umursanmayan en merak edilene doğru yön değiştirirken, mahremiyetimizle ilgili nelerin düşünülebilir, konuşulabilir ve yapılabilir (ve elbette nelerin düşünülemez, konuşulamaz ve yapılamaz) olduğunu belirleyen ve bize farklı kurumlarca sıklıkla hatırlatan sınırlar dünden, eskiden, anılardan, âdetlerden, önceki kuşaklardan hızla ayrışıyor; bugün bizler için, hatta bir oranda da bizim arzularımız ve seçimlerimiz neticesinde yeniden şekilleniyorlar. Birbirlerine karşıtlık içinde kurulagelmiş ve karşılıklı temastan yoksunmuş gibi tahayyül edilen "mahrem olan" ile "toplumsal olan" bu süreçte iç içe geçiyor ve mahremiyet kamusallaşıırken, kamusal alan da bir zamanlar mahrem olarak adlandırılıp, sessizleştirilen meselelere kucak açıyor.

Siirt'te küçük kızlara karşı girişilen örgütlü tecavüz; bir işadının yanında çalışan ailenin genç kızıyla beraberliğinden sonra tartışılan kuşaklar ve sınıflar arası nikâh; Güldünya Tören'in katledilmesi ile sembolleşen namus ve töre cinayetleri; Ayşe Paşalı cinayeti ile akıllara kazınan "aile içi" (ya da *mahrem*) şiddet; bir devlet bakanının ısrarlı hükmüne karşılık eşcinselliğin bir hastalık olmadığına savunulması; günlük gazetelerin köşe yazılarına bile sızan eş değiştirme (*swingers*) partileri ya da sanal seks akımları; bilgisayarda görüntülü sohbet (*webcam chat*) etmenin hukuken aldatma sayılıp sayılmayacağı soruları; düzenli olarak artan Viagra, ertesi-sabah hapı ve Prozac kullanımı ve bunun çok boyutlu neticeleri; yine düzenli olarak yaygınlaşan estetik cerrahinin beden ve kişilik üzerindeki tartışmalı anlamları; siyasetçiler ve diğer şöhretlerin *özel* hayatlarına dair görüntü ve ses (gizli) kayıtlarının yayımlanması; başbakanın ağzından "her evlilikte en az üç çocuk olmalı" düsturuyla akıllara takılan aile planlaması; bazen devletten bir hak olarak talep edilen bazen de bizzat devletin vaat ettiği biyo-kontrol ve biyo-izleme teknikleri; ulusaşırı internet sohbetinde Fas'tan bir kadınla tanışıp onu ailesinden "isteyerek" kuma olarak Mardin'e getiren erkeğin oluşturduğu aile formu; "üniversitede porno olur mu?" sorusu etrafında kopan kıyamet ya da bir televizyon dizisi üzerine "tarihe mal olmuş kişilerin mahremiyetlerini teşhir etmek" gibi yeni ve epeyce zorlama bir kavramın yaratılmış olması... Türkiye'de son yıllarda yaşanan bu ateşli tartışmalara, bunların muhteviyatına, taraflarına ve yorumlanış biçimlerine yakından bakmak, "konuşulmayanın konuşulmaya başlaması" ve "gözlerden irak tutulmanın gözler önüne serilmesi" dinamiklerinin öngörülemez ve kontrol edilemez biçimde ivme kazandığını kavramamıza yardımcı olabilir. Böyle bir bağlamda, artan bireycilik, risk algısı, belirsizlik ve güvensizlik atmosferinde (Beck 1992; Beck ve Beck-Gernsheim 2002; Bauman 2000a; Bauman 2001) hayatını kurmaya ve yönetmeye çalışan geç-modern bireyin bir yandan da kendi benliğini oluşturan; el sürülemez, sorgulanamaz ve müdahale edilemez olarak kabul ettiği, üzerinde eleştirel bir biçimde durmasına gerek olmadığına inandığı mahrem alanları çeşitli seviyelerdeki siyasetlere ve siyasal müdahalelere karşı (gündelik ve ilişkiselden, soyut ve makroya) yeniden konumlandırılmak mecburiyetinde olduğunu iddia etmek abartı olmayacaktır.

Mahremiyetin kamusalallaşması, metalaşması ya da neoliberalleşmesi ve buna mukabil kamusal alanın da mahrem temaları içine çekmesini tartışırken akla gelebilecek bir diğer önemli mesele de bireylerin bu toplumsal süreci tecrübe ederken arzularını ve seçimlerini ne oranda kullanabildikleri, hangi ölçüde bağımsız, kendinin farkına varmış, karar alabilen, ihtiraslarını yönetebilen birer özneye dönüşebildikleridir. Başka bir deyişle, şahsi istek ve kararlarımızın mahremiyetlerimiz üzerinde mutlak bir kontrole sahip olduğumuz ya da olabileceğimiz anlamına gelip gelmediği sorgulanabilir. Ya da mahremiyeti, onun geçirgen ve kırılğan kabuğuyla kuşatılmış öznelere olarak bizim kurmadığımız, mahrem alanları kendi tutkularımız ve hırslarımız ile yönetmediğimiz; aksine, bunları farklı iktidar yapıları ve ilişkileri arasında çeşitli müzakereler vasıtasıyla şekillendirdiğimiz ve o esnada da yeni benlikler, yeni kimlikler kurgulamakta olduğumuz öne sürülebilir.

Dolayısıyla, toplumsal değişmeye tabi olan ve sürekli dönüşen mahremiyeti anlamaya çalışan sosyal bilimciler olarak öncelikle bir "toplumsal eşitsizlik" perspektifini değerlendirmeye almamız, kimin kendisi, bedeni, zevkleri, özneliği, başka bireylerle ilişkileri ve gizli-saklı yönleri üzerinde ne gibi tasarrufları olabildiğini var olan eşitsizlikler, toplumsal dışlanma sistemleri, maduniyet yaratan mekanizmalar üzerinden haritalandırmamız gerekir. Kimlerin *özel* hayatları daha dokunulmazken kimlerinki daha az değerli kılınıyor ve haliyle kırılğanlaşıyor; hangi grupların hisleri ve arzuları doğrultusunda seçimler yapmaları meşru ve "doğru" iken hangilerinininki toplumsal beklentilerle örtüşmüyor ve tepki çekiyor; hangi kesimlerin sağlığı ve bekası üzerine titrenirken hangilerinininkine aynı ihtimam gösterilmiyor, hangi bedenler gözden çıkarılıyor, hastalanmaları, sakatlanmaları ya da ölmeleri umursanmıyor; kimin yaşadıkları, unutamadıkları, acıları toplumsal anlatılara dönüştürülürken hangi deneyimler, hangi tanıklıklar, hangi tecrübeler sessizleştiriliyor, önemsizleştiriliyor, duyulmuyor; kimlerin hayatları, bedenleri, kendileri ve başkalarıyla olan münasebetleri daha mahrem, daha dokunulmaz ve daha ayrıcalıklı iken kimlerinki daha ilgi çekici, erişilebilir, müdahale edilebilir, suiistimal edilebilir, metalaşabilir, vazgeçilebilir hale geliyor...

Bu giriş yazısının da, bu kitapta bir araya getirdiğimiz makaleler toplamının da Türkiye'de mahremiyetin kapsadığı tüm alanları ele alıp tüketmek ve toplumsal eşitsizlik açısından analiz etmek gibi bir iddiası yok. Ancak mahremiyetin sosyolojisini oluşturmaya niyetlendiğinde, en temelinde sınıf, "ırk", etnik köken, beden, cins, cinsiyet, cinsellik, coğrafi konum, lisan, yaş, din ve inanç sistemleri gibi toplumsal ayrışma eksenlerinin mevcudiyetlerini ve kesişimlerini hatırlatarak yola çıkmalı diye düşünüyoruz. Bu kitabın farklı bölümleri de kâh "Türkiye'deki sistemin işleyişi"nin ana hatlarını incelerken kâh özgül bir âna, bir mekâna, bir ilişkiye ya da bir gruba odaklanırken bu iktidar eksenlerinden yola çıkıyorlar.⁴ Mahremiyetin değişmekte olan toplumsal örüntülerini ve görünümelerini anlamlandırmak demek, bu noktada, belki başka her şeyden daha çok, mevcut toplumsal eşitsizliklerin koyu gölgesinin farklı mahrem alanlara nasıl çöktüğünü belgelemek demek.

Bugün, mahremiyeti bütün derinliği ve karmaşıklığıyla anlayabilmek, özellikle son çeyrek yüzyılda yoğunlaşan neoliberal küreselleşmenin önceki dönemlerde coğrafi yer, mekânsal aidiyet ve yerlilik ile doğrudan ilişkili ve kapitalizmin işleyişinden nispeten korunaklı olan mahrem alanlarımızı ne şekilde etkilediğini kavrama çabasını da içermektedir. Türkiye'de, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden hemen önce 24 Ocak Kararları ile başlayan, üç yıllık askeri yönetimde süren ve özellikle de Turgut Özal'ın başbakanlık yıllarında hız kazanan küreselleşme ve neoliberalleşme, birbirleriyle ilintili ve ayrışması mümkün olmayan iki paralel süreç olarak 2000'lerde yetişkinliğe adım atan kuşaklara geri dönülmez bir biçimde tesir etti. Şimdi, küreselleşmiş⁵ ve neoliberalleşmiş⁶ bir dünyada yaşayan bi-

4. Mahremiyet, vatandaşlık kavramı ve siyasal mücadelelerle teyellenen kamusal alan/özel alan ikiliğinin ortasında, ikisine de aynı anda sızan ve bu iki tarafı eklemlendiren bir konumda. Bu kitaptaki bazı makaleler, kimi mahrem alanların kamusal alan/özel alan tartışmasının konusu olabileceğini gösterirken, diğer bir grup yazı da toplumsal değişme ve mahremiyeti bir arada düşünmeyi yeni toplumsal hareketler ve temsil biçimleri üzerinden belgeliyor.

5. Dolayısıyla bu, ulus-devlet sınırlarının geçirgenleştiği, sermayenin gezegenimizin üzerinde neredeyse engelsizce dolaştığı, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerin fiziksel mekânları yakınlılaştırdığı ve zamansal farklılıkları küçülttüğü, internetin her türlü kültürel akışı kolaylaştırdığı, insanların diğer insanlarla kenetlenmişlik ve bağlanmışlığa dair bilinçlerinin çok kuvvetlendiği bir

rey, özne haline gelirken, kendisine, bedenine, hislerine, etrafında-kilere, kendi gibi olanlara ve ötekilere, onlarla ilişkilerine bakarken, kaçınılmaz olarak neoliberal küreselleşmenin doğurduğu değerler, fikirler, söylemler ve temsillerle dolayım kuruyor. Diğer bir deyiş-

an. 1990'lardan beri küreselleşmeyi güçlenen ağlar, enformasyon ve teknoloji (Castells 2009), zamansal ve mekânsal bir sıkışma (Harvey 1991), kentler (Sassen 2001), yurttaşlık (Ong 1999), cinsellik (Binnie 2004), muhayyile (Appadurai 1996) veya kültür (Featherstone 1990) gibi büyük kavramlar ve makro dönüşümler üzerinden inceleyen önemli sosyal bilim eserleri kaleme alındı. Bugün, küreselleşmeden bahsettiğimizde tüm bu çalışmaların aydınlattığı farklı noktaları göz önüne alarak, özellikle de "küresel" sıfatının efsunu dağılmışken, topyekün bir değişiklik, kendi gerçekliğini kurgulayan ve dayatan bir süreç, ancak disiplinlerarası bir bakışla kavranabilecek bir yeni toplumsallık modeli ile karşı karşıya olduğumuzun bilincindeyiz. Özetle, küreselleşme Jonathan Xavier İnda ve Renato Rosaldo'nun sözleriyle, "küresel bağlantısallığın yoğunlaştığı; hareketlilik ve birbirine karışma, temas ve eklenti, ısrarla kültürel etkileşim ve değişim çağrışımı yapan, hareket halinde, sürekli küçülen bir dünyayı akla getiriyor" (2008: 4-12). Neoliberalizmin, küreselleşmenin ardındaki itici güç, varlık sebebi ya da gizli gündemi olduğunu iddia eden pek çok görüş var. Şikago Üniversitesi'nde tasarlanan soyut bir ekonomik kuram iken Fordist, kalkınmacı refah devletlerinin yaşadıkları iktisadi krizlere bir çıkış olarak 1970'lerin ikinci yarısında öncelikle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde hayata geçirilen ve özellikle de IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası ekonomik ve politik örgütlerce desteklenen ve "yapısal dönüşüm" (*structural re-adjustment*) paketleriyle tüm coğrafyalardaki ekonomileri dönüştüren ve nihayetinde Fordizm sonrası kapitalizmin "zaferi" ile taçlanan neoliberal ilkeleri küreselleşmenin ekonomik niteliğinden ayırmanın pek de mümkün olmadığı, iki fenomenin iç içe geçmiş halinin insani, kültürel, toplumsal ve ahlaki neticeleri bugün üzerinde büyük ölçüde uzlaşılan meselelerdir (Bauman 2000b; Bourdieu 1999; Burawoy 2007; Comaroff ve Comaroff 2001; Harvey 2007; Ong 2006; Rofel 2007; Sassen 2008). Bu kitap, neoliberal küreselleşmenin kamusal hayattaki etkilerine ek olarak kişisel, öznel, öznelerearası, bedensel ya da kısaca mahrem alanlara da tesir ettiğine, Türkiye üzerine yapılmış araştırmalar aracılığıyla vurgu yapmayı amaçlıyor.

6. Ya da, piyasasını kendi kurallarını koyması gerektiğine inanılan, müdahale edilmediğinde ekonominin en iyi şekilde işleyeceği savunulan, devletin ekonomik yetki, sorumluluk ve kapasitelerinin minimuma indirilmesinin altının çizildiği, kamu teşebbüslerinin ivedilikle özelleştirilmesinin hayatiyet kazandığı, iş ve meslek mefhumlarının sadakat, güvenlik ve istikrar gibi değerlerden ayrıştırıldığı, sendikasılaşmanın galebe çaldığı, metalaşmanın sınırlandırılmadığı, ekonomik alanın kültürel, sosyal, ahlaki ve politik alanlar üzerinde kıvrak bir hâkimiyet kurduğu bir toplumsal hal. Neoliberalizm, eski İngiliz başbakanı ve neoliberalizmin siyasi ifadelerinin meşum mucidi Margaret Thatcher'ın belirttiği gibi "başka alternatif yok(tu)" (Harvey 2007; Peck ve Tickell 2002) vurgusuyla meşruiyet kazanır ve toplumun geniş kesimlerinin kendilerinin aleyhine sonuçlarını açıkça

le, tüm mahrem alanlarımız, mahremiyetlerimizin kuruluşu, mahrem ilişkilerimiz, anlarımız, noktalarımız ve hikâyelerimiz neoliberal küreselleşmenin kuvvetli etkisinden azade, dış faktörlerden bağımsız, sadece bizim arzularımız ve kararlarımızla şekillenen, kurallarını bizim koyduğumuz bir ideal halden çok uzaktalar. Neoliberal küreselleşme kendi öznelliğini, "iyi tip"lerini, parlak örneklerini, başarı öykülerini üretirken, hegemonik niteliği ve "alternatifsizliği" yoluyla her bir bireyin kendi benliğini nasıl oluşturduğuna nüfuz ediyor. Mahremiyetler, ancak neoliberal-küresel duygu, arzu, fikir ve ifadelerin içinde, onlar kanalıyla, onların doğrudan ve sembolik müdahaleleriyle şekilleniyor.

Küreselleşme ve Yeni Sağlık Anlayışı

Son yıllardaki mahrem alanların kamusallaşması olgusunu sağlık ve hastalık konularında da görebiliyoruz. Eskiden kanser gibi tabu niteliği olan hastalıklar çoğunlukla "elim bir hastalık" diye anılıp, isimleri kolay kolay ağza alınmazken, bugün tanınmış sanatçılar kanser deneyimlerini en ufak tıbbi ayrıntılarına kadar medyada ifşa edebiliyorlar. Daha düne kadar evlerine kapanan ya da *kapatılan* hastalar, bugün internet üzerinden örgütlenip meydanlarda haklarını arıyor ve ülkenin sağlık politikasında köklü değişiklikler öneriyorlar. Sağlık ve hastalık konusundaki hassasiyetler, kırılganlıklar ve dışlanmışlıklar toplumsal olarak yeniden tanımlanırken, yeni bir sağlık anlayışı ve kültürü de ortaya çıkıyor.

Hastalıklar ve tedavi yöntemleri elbette insanlığın tarihi kadar eskiler ve tarih boyunca meydana gelen politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerle etkileşim içindedir. Her toplum, birçok hastalık ve sağlık sorunuyla yüzleşir ve farklı tedavi yöntemleri uygular. Toplumlar kendi tıp sistemlerini oluşturur ve sağlık, hastalık

görmelerine rağmen rıza göstermelerini, neoliberal politikaları ve onların uygulayıcısı olan siyasi iktidarları desteklemelerini sağlar. Türkiye'de de en radikal neoliberal uygulamaların 12 Eylül Darbesi ya da 2001 krizi gibi siyasi ve/ya iktisadi buhranları takiben, olası çöküş senaryoları üzerine bina edildiğini, özellikle Özal'lı yıllarda, "Çağ atıyoruz", "Çağı yakalıyoruz" ve "Dünyaya entegre oluyoruz" gibi ifadelerle desteklendiğini görebiliyoruz.

ve beden konularında kendilerine özgü bakış açıları geliştirebilir. Tabii ki bu bakış açıları ve uygulamalar konusunda kültürlerarası etkileşim ve geçişlilik yaygın bir şekilde gerçekleşir ve bu süreçler aynı zamanda bu kültürlerin arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerden ve eşitsizliklerden de etkilenir. Bu yüzden tıp, sağlık ve hastalık kavramlarını, tarihsel, toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik boyutlarıyla tartışmak bireysel ve kolektif hayatlarımızı derinden etkileyen bu konuları anlayabilmemiz için son derece önemlidir (Kleinman 1995). Doğmak, bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi yaşam evrelerinden geçmek, cinsel kimliğini oluşturmak, doğurmak, hastalanmak, acı çekmek, ağrısız olmak, tedavi olmak ve ölmek esasen biyolojik evrelere işaret etseler de, bu evrelerin algılanması ve yaşanması önemli toplumsal ve kültürel özellikler içerir.

Tıbbi otorite, bugün "modernleşme" dediğimiz tarihsel süreç ile bedenler üzerindeki gücünü ve etkisini artırarak daha önce *toplumsal sorunlar* veya "anormallikler" olarak tahayyül edilen evsizlik, işsizlik, eşcinsellik, cinsel hastalıklar, madde bağımlılığı ve alkolizm gibi konuları toplum sağlığı ve nüfusun kalitesi adına kendi araştırma ve "tedavi etme" alanı içine almıştır. Bu örnekleri yan yana görmek bile tıbbın mahremiyetlerimize müdahalesinin ne kadar güvenilir, yersiz ve gayrimeşru olduğunu göstermeye yetse de, gündelik hayatın tıbbileşmesi süreci ivme kazanmaya devam ediyor. On dokuzuncu yüzyılda başlayıp kabaca 1980'lere kadar gelen "toplumsal tıbbileşme" (*social medicalization*) deneyimi, 1980'lerle beraber sağlığın giderek daha bireysel terimlerle düşünülmesinin başlamasıyla kişinin gündelik hayatının tıbbileşmesi haline geldi (Foucault 1994; Lupton 2006). Tıbbın, hayatlarımız, bedenlerimiz ve mahremiyetlerimizin tümü hakkındaki inceleme, teşhis koyma, tavsiye verme ve müdahalede bulunma yetisi sürekli kuvvetleniyor. Tanımı gereği bilgi toplayarak vatandaşlar üzerindeki iktidarını genişletme hevesindeki devlet örgütlenmesi ile her şeyi metalaştıran neoliberal değerlerin evliliği de bu sürece katkıda bulunuyor. Artık, Deborah Lupton'un (2006) da işaret ettiği gibi, sağlıklı yaşam için egzersiz yapmaktan doğal beslenmeye dikkat edilmesine, yaşlanma sürecinin mümkün olduğunca geciktirilmesinden estetik ameliyatlara, doğum süreci hakkında verilen kararlardan saygın bir ölüm su-

nan ötenazi hakkına kadar hayatın birçok aşaması kişilerin vereceği tıbbi içerikli kararlarla yönlendiriliyor.

Beden ve bedene yapılan müdahaleler tarih boyunca kimlik ve toplumsal aidiyet için büyük önem arz etse de özellikle son yirmi yıldaki tıbbi gelişmeler ve bunların toplumsal ve kültürel dinamiklerle etkileşimi yeni bir beden ve bedensellik anlayışının oluşmasına yol açtı. Genetik şifreleri "çözülen" bedenler ve hayatlar, daha doğmadan önce hayati sorunları saptanıp anne karnındayken ameliyat edilen bebekler, yaygınlaşan ve kolaylaşan cinsiyet değiştirme operasyonları, deri rengi açma teknikleri, hızla daha büyük çaplı hale gelen ve ardında pek de iz bırakmayan estetik ameliyatlara ve diğer estetik müdahalelerle tıp dünyası insanlara adeta "Kendi bedenini kendin yarat, bu senin elinde!" mesajını verdi. Bu doğaya direnme imkânı tanıyan, özgürleştirici bir çağrı olduğu kadar insanları bedensel anlamda zorlayan ve toplumsal konumlarına göre belli estetik kalıplara sokan, sınırlayan bir anlam da üretti. Bugün diyetisyenleri, hapları, spor salonları ve kamplarıyla giderek devleşen zayıflama endüstrisi için birçok ülkenin orta ve üst sosyoekonomik kesimlerinden çok sayıda kadın ve erkek para ve zamanlarının önemli bir kısmını feda ediyor. Görsel medya yoluyla yaratılan ve yaygınlaştırılan estetik standartlara uygun, zayıf ve "fit" bir bedene sahip olmak; sağlıklı, güzel ve çekici olmak, kendine bakmak, yaşlanmanın biyolojik sonuçlarına karşı koymak anlamlarına geliyor ve evrensel bir norm haline geliyor (Shiling, 2003). Böyle bir bedene sahip olan birey, bedenini bir gurur vesilesi olarak istediği gibi teşhir ederken –ve kimi zaman da bu mucizevi zayıflığının sırlarını paylaşıırken– zayıflamaya çalışırken hayatını kaybedenler "rahatsız edici, istisnai olaylar" olarak değerlendirilip hızla gözardı ediliyor ve unutuluyor.

Tıptaki yeni gelişmeler aynı zamanda bedene dair yaptığımız doğal-tıbbi-teknik ve ben-öteki ayrımlarını da yeniden şekillendirmemizi sağlıyor. Artık birçok insan bedenlerinde ömür boyu takmaya mecbur oldukları kalp pilleri, doğru kaynaması imkânsız kemik kırıklarının yerine takılan platinler ve kendi biyolojik fonksiyonları bozulan kalp, karaciğer, böbrek gibi hayati organlarının yerine yerleştirilmiş başka kişilerin organlarıyla hayatlarını sürdürüyor. Tıp etiği organ nakli konusunda ideal olarak sadece hastanın yakınlarının gönüllü olarak organlarını bağışlamasını veya organların ölmüş

kişilerden alınmasını öngörürken, küreselleşme ve neoliberalleşme tüm hukuksal yaptırımlara rağmen durdurulamayan uluslararası düzeyde iş gören büyük organ mafyaları yaratıyor; organlarını zengin uluslara satan yoksul halklar gibi sonuçlar doğuruyor. Dolayısıyla, küresel eşitsizlikler yeni bedenlere de hayati bir biçimde yansıyor, yaşam ve sağlık hakkının evrenselliği giderek kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm bir ideal haline geliyor (Sanal 2004; Scheper-Hughes 2004).

Dünya Sağlık Örgütü 1948'de sağlık hakkını en temel insan haklarından biri olarak tanımlayarak, devletlerin vatandaşlarının bu hakkını korumakla yükümlü olduğunu altını çizdi. Ancak küreselleşme ve neoliberalleşmeyle birlikte, bu genel görüş yerini sağlıklı olmayı bireylerin kendi sorumluluğu olarak gören bir anlayışa bıraktı (Mann ve diğ. 1999; Farmer 2003). Neoliberalleşmenin 1980'lerde Türkiye'de hız kazanmasıyla devletin de sağlık alanındaki rolü giderek azaldı ve devlet salt denetleyici konumuna çekildi. 1990'larda sayıları hızla artan özel hastaneler ve özel üniversitelerin tıp fakülteleri, devletin sağlık alanındaki uygulama ve yaptırımlarından kısmen bağımsız kalabildi. Ayrıca devlet, özel tıp kurumlarının yanı sıra özel sigorta ve ilaç şirketleriyle de yakın ilişkiye girdiği için bu özel kurumlar devletin halk sağlığı politikalarını da önemli şekillerde etkilediler.

Bugün, kısmen uygulanmaya başlanan sağlık reformu sonucunda devletin sosyal güvenlik ve sigortalama sistemine dahil olan vatandaşlar belli bir ücret farkı ödeyerek özel hastanelerde tedavi görebildiklerinden ve özel sigorta sahibi hastalar da devlet üniversitelerinin tıp fakültelerini tercih edebildiklerinden tıp alanında devlet ve özel kurum hizmeti arasındaki sınırlar belirsizleşti, geçirgenlik arttı. Neoliberalleşen Türkiye devleti kendi sağlık tesislerini özel kurumlarla rekabet edecek hale getirmeye çalıştı ve temel sağlık politikalarını da arzulanan bu rekabet ekseninde geliştirdi (Keyder ve diğ. 2007). Uygulanan bu politikalar da halk sağlığı, çevre sağlığı, iş güvenliği ve işçi sağlığı gibi toplumun tüm kesimlerinin yaşamını etkileyen geniş çaplı projelerin büyük ölçüde yarım bırakılmasına, aslında daha az maliyetli "koruyucu tıp" anlayışının yerini daha pahalı, tıbbi teknolojiye ve ilaç endüstrisine daha fazla bağımlı "tedavi edici tıp" kavramının almasına yol açtı. Bu politikaları belirler-

ken aile planlanmasının yapılması ve bebek ölümlerinin azaltılması gibi nüfusu nicel ve nitel açıdan etkileyen konulara veya kanser gibi sık karşılaşılan ve çok tartışılan, dolayısıyla özel tıp ve sağlık kurumlarının desteğinin alınabileceği konulara ağırlık verildi.

Tıbbın neoliberalleşmesi süreci, küresel sağlık sistemiyle iç içe geçerek, hayatlarımıza nüfuz ediyor. Beş yıldızlı otel lüksü ve özeni sunma iddiasındaki özel tıp kurumları, artan ekonomik ve politik güçleri sayesinde kamu politikalarını da etkileyebilen bir baskı unsuru haline geldiler. Tıbbın küreselleştiği bir anda, bu hastaneler Kuzey Amerika'daki itibarlı üniversite hastaneleriyle ortaklık kurarak rekabet güçlerini pekiştiriyorlar. Bir diğer yandan da, özellikle 2000'li yıllarda, Türkiye'deki belli başlı özel hastaneler Avrupa ve Ortadoğu başta olmak üzere diğer ülkelerden hastalara da hizmet edecek şekilde yeniden düzenlenerek, tıp turizmi alanında ilerleme sağlıyorlar. Buna karşın, özellikle kent yoksulları kamuya ait hastanelerde muayene olmak için saatlerce bekleyip, reform çabalarına rağmen hâlâ oldukça hantal ve karmaşık olan bürokratik işlemlerle uğraşarak, kötü hijyenik koşullara ve çoğu zaman onlara tepeden bakan ve tersleyen doktorlara maruz kalıyorlar. Son yıllarda yapılan sosyal bilim araştırmaları kapsamında aktarılan hastalık ve tedavi anlatıları bu sorunları hastaların bakış açısından ve onların dilleriyle sunarak, neoliberalizm ve küreselleşmenin Türkiye'deki sağlık sektörüne getirdiği (veya pekiştirdiği) eşitsizliklerin ve çelişkilerin tartışılmasına yeni bir boyut katıyor (Erol 2009; Terzioğlu 2008).

Bireyin ve toplumun yaşamlarının her evresinin, şüphesiz mahremiyetler de dahil, neoliberalleşmesine paralel olarak sağlık hizmetlerinin ve tedavi olanaklarının hızla metalaşması, evrensel bir insan hakkı olarak siyasal bir talep biçiminde formüle edilen sağlığın, arzu edilen evrensellikten hayli uzak ve yukarıda belirtilen toplumsal eşitsizlik dinamikleriyle fazlasıyla örtüşen, avantajlı olan toplumsal kesimlerin imtiyazlarını kuvvetlendirdikleri, güçsüz ve madun edilmiş grupların ise hayati neticelerle ve bedellerle karşı karşıya kalabildikleri bir dışlanma deneyimi haline dönüşmesine sebep oluyor. Bu kısır döngüyü kırmak için merkezi hükümet ölçeğinde planlanan veya hayata geçirilen kimi uygulamalar, örneğin 1990'ların en çok konuşulan konularından "Yeşil Kart", çok çeşitli ekonomik, politik ve kültürel nedenlerle ancak kısmen başarılı ola-

bildiler. 2003'ten beri uygulanmakta olan ve epeyce tartışılan Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın da radikal bir başarıya ulaştığını söylemek mümkün değil.

Cins, Cinsiyet ve Cinsellik

Stephen J. Collier ve Aihwa Ong, Michel Foucault'nun *modern cogito*'yu (modern düşünce) Tanrı üzerinden tanımlanan bir bilginin öznesi veya nesnesi olarak konumlanan Kartezyen özne "ben" yerine İnsan Bilimleri'nin bireyi kişisel bir tarihin boyutları ve toplumsal varlığın koşullarıyla tanımlamasını takip ederek, küresel neoliberalizm bağlamında yeni bir *modern cogito*'nun "izole edilmiş bir düşünümsellik ya da ruhani yaşam yerine iş, hastalık ve sağlık, maddi koşullar, toplumsal etkileşim ve biyolojik varlık ile ilgili olduğunu, dolayısıyla teolojik ve felsefi değil antropolojik sorunlara bağlandığını" (2006a: 6) ileri sürüyorlar. Bu kitapta yer alan yazıların tümü Collier ve Ong'un tarifiyle uyum içinde, toplumsal hayatın neoliberalleşmekte olan farklı alanlarına mercek tutuyor ve bu anlamda da mahremiyet, öznellik, insani ilişkiler, değer ve ahlak gibi antropolojik meselelere odaklanıyorlar. Ancak iç içe geçen neoliberalleşme ve küreselleşmenin ürettiği problemler sadece Collier ve Ong'un (ve hazırladıkları çok önemli kitabın) vurguladığı alanlarda ele alınması gereken antropolojik problemlerle sınırlı değil. Analitik olarak üç farklı kategori içinde düşünebildiğimiz ancak gündelik hayatta ayrılmaz şekilde üst üste binen cins, cinsiyet ve cinsellik, bir kompozit yapı oluşturuyorlar ve bu yapının farklı tahayyül, temsil ve tecrübe edilme biçimleri olarak, her türlü teknolojik, idari, ahlaki, ideolojik, ekonomik, kültürel değişimden etkileniyor ve bu akımlara göre yeniden yapılanıyorlar.

Kromozomlar gibi genetik, hormonlar gibi biyolojik ve üreme organları gibi bedensel faktörlerle "dişi ve eril" ikiliğinde yansıtılmaya çalışılan cins (*sex*); bireyin kendisini nasıl hissettiği, bir düzenlilik içerisinde sergilediği hareketlerin ve jestlerin içinde olduğu kültür bağlamında nasıl yorumlandığı, bu hareket-yorumlama mekanizmasının o birey ve çevresi üzerindeki etkileri, toplumsal kurumların bu prensibe göre inşa edilmesi gibi bileşenlerle "kadınlık

ve erkeklik" ikiliğine sıkıştırılan toplumsal cinsiyet (*gender*); bireyin erotik özneliğini tek başına ya da başka insanlarla (veya insan olmayan objelerle) birlikte hayata geçirdiği, bu his ve bedensel pratikler bütünü çerçevesinde çoğunluğu ya da azınlığı oluşturan gruplardan birine eklemeli olduğu (veya bunlar arasında gidip geldiği), toplumsallığın da bu çoğunluk-azınlık dinamiğinde oluşan güç ilişkileriyle kurulduğu ve "eşcinsellik ve heteroseksüellik" ikiliğinde ifade bulan cinsellik (*sexuality*), neoliberal küreselleşme sürecinde derin bir dönüşümden geçerek hem bireylerin hem de toplumsal grup ve kurumların duyarsız kalamayacağı, benlik ve toplumsal kimlik anlamında kurucu önemde bir düşünümsel yapı oluşturdu.⁷ Bugün, tecrübe ettiğimiz hayatlara cins/cinsiyet/cinsellik kesişiminden baktığımızda küresel neoliberalleşme öncesinde hâkim olan paradigmalardan (örneğin "kadın-erkek farklılığı" ya da "kamusal alan-özel alan") karşımızdaki çeşitlenmiş, giriftleşmiş, istikrarsızlık kazanmış yapıyı açıklamakta yetersiz kaldığımızı, bu paradigmaları yöneten ikiliklerin kendilerinin ağır sorgulardan geçerek yetersizliklerinin tescillenmesi nedeniyle düşünce tarihinin sayfaları arasına gömüldüklerini görebiliriz. Hem bilimdeki baş döndürücü ilerlemenin tetiklediği yeni sorular ve kuşklar (örneğin tüm insanlığın genetik yapılarına göre iki bedensel cins ile sınırlandırılmayacağı tezi) hem cinsiyet ve cinsellik üzerinde iş yapan yeni toplumsal hareketlerin (örneğin feminizm ve eşcinsel gruplar) kazandıkları temsili kuvvet var. Bu çok boyutlu dönüşümlerin *her şeyin metalastığı*, buna paralel olarak da her kapının açıldığı, üzeri örtülen çoğu hikâyenin duyulmasının meşrulaştığı, geç modern yönetim zihniyetinin *ürettiği* farklı seçenekler arasında şekillenen arzulara hükmederek özneleri vücuda getirdiği neoliberalleşme koşullarında ve dünyanın fiziksel ve zamansal olarak küçüldüğü, hareketliliğin öngörülemez ve kontrol edilemez hale geldiği bir küreselleşme ânında gerçekleşiyor. Bu koşulların kesişmesi milliyetçi, ulus-devletçi, kalkınmacı, modernleşmeci reflekslerin zayıflayıp yerine çeşitliliğin, radikal farklılığın,

7. Cins, cinsiyet ve cinsellik üçgenindeki tartışmalara bir giriş için bkz. Butler 1999 ve 2002; Connell 1987, 1995 ve 2009; Fausto-Sterling 1993 ve 2000; Kandiyoti 1988; Plummer 2008; Rubin 1984 ve 1997; Weeks 1990 ve 2009; West ve Zimmerman 1987.

esnekliğin, geçirgenliğin, kenetlenmişliğin ve bu yapı üzerine bina edilen yeni bir vatandaşlık, insan hakları ve politik aidiyet mekanizmasının işlediği, Raewyn Connell'in tabiriyle yeni bir "küresel cinsiyet düzenini" mümkün kılıyor.

Küresel cinsiyet düzeni bünyesinde neoliberal benliğin kurduğu hesapçı akılcılığın izlerini, mahremiyetin nasıl ekonominin içine girdiğine (ya da tersine) yakından bakarak ve sözgelimi popüler olan ve ne zaman şaka ne zaman ciddi olduğunu kestirmekte zorlandığımız söz öbeklerine (mesela "tamamen duygusal" ya da "ben bir profesyonelim") odaklanarak dahi sezme mümkün olabilir. Neoliberal hayat, hesap edilebilir, tahmin edilebilir, ölçülebilir, niceliğe dökülebilir, sayılarına tahvil edilebilir ve bu süreçte sosyal, siyasal, kültürel, ahlaki ve hatta hukuksal kaygılar taşımaz, küçük bir arz-talep modeliyle olası en yüksek kazançlı metalaşma mantığını tesis eder. Cinsiyet ve cinsellik de hem bireylerin tercihleri hem de devlet ve piyasa gibi kurumların eğilimleriyle hızla mahremiyetin bağrından çıkarılan ve bu kitaptaki yazıların da gösterdiği gibi neoliberal düşünüş ile yeniden formüle edilen, yeni deneyimler sunan bir alan haline geliyor. Şayet çok temel bir neoliberal yönetim zihniyeti tanımının, özgür olduğuna inanan bireyin emir, ceza, kısıtlama ve disipline maruz kalmaksızın kendisini ve diğer insanlarla ve kurumlarla olan ilişkilerini, devlet güvencesinden yoksun ve piyasa mantığıyla baş başayken, ince ince hesaplayarak yönettiği izlenimine sahip olduğu bir meşruiyet hali olduğunda uzlaşırsak; neoliberalleşme öncesinde mahremiyeti oluşturan kimi çok önemli alanların, özellikle de cinsiyet ve cinselliğin, *seçimlerinde* özgür olduğuna inanan bu bireyin hesapçı ilişkilerinde, ölçülüp biçilerek, riskler kaale alınarak, düşünümsel bir halde yer bulduklarını, ona hayatını neoliberalliğe uygun hale getirmek için vazgeçilmez bir malzeme sunduklarını iddia edebiliriz.⁸

Bugün cins, cinsiyet ve cinsellik, yeni kırılmalıklar, farkındalıklar, huzursuzluklar ve olasılıklar içinde şekilleniyor. Bireyler, gruplar ve kurumlar kadınlığın ve erkekliğin farklı tezahürler ve vurgu-

8. Neoliberal benlik ve yönetim zihniyeti üzerine bir giriş için bkz. Barry ve diğ. 1996; Burchell ve diğ. 1991; Inda 2005; Rose 1999 ve 2007a; Rose ve Miller 2008.

larla hangi bedenler üzerinde nasıl hayata geçtiğine ve bu "cinsiyetlenme" sürecinin cinsellik, cinsel kimlikler ve cemaatler aracılığıyla nasıl bir politik öznellik ve vatandaşlık formu ürettiğine şahit oluyorlar. Bu kitaptaki yazıların da belgelediği gibi, mahremiyet bu süreçte kamulaşma ve metalaşma yolunda ilerlerken, sınırları belirsiz bir modern tıp/davranış bilimleri tekelinden çıkarak eleştirel sosyal bilimsel analizlere tabi tutuluyor (Parker ve diğ. 2000; Biehl ve diğ. 2007). Bugün Türkiye'de de beden, sağlık, cinsiyet ve cinsellik konularını uzmanlık iddiasındaki doktorlar ve davranış bilimleri çalışanlarıyla paylaşıyor, bu kitapta yapmaya çalıştığımız gibi, iki araştırma geleneğinin sınırları üzerinde dolaşarak anlamlı işbirlikleri üretmeye çalışıyoruz.

Kitabın Yapısı

Neoliberalizm ve Mahremiyet'in ilk bölümü "Sağlığın Siyaseti", Türkiye'de sağlık sisteminde son otuz yılda yaşanmakta olan dönüşüme farklı pencerelerden bakan üç yazıdan oluşuyor. Tuba İnci Ağartan, tüm dünyada gerçekleşen sağlık sistemlerinin neoliberalleşme ekseninde yeniden yapılanması sürecine Türkiye örneği üzerinden mercek tutuyor. Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın temel bileşenlerini belirleyen yazar, sağlığın özelleşmesinin, metalaşmasının ve ticarileşmesinin hangi kavramsal çerçevelerden okunması gerektiğini ve bu kavramların sağlıklı bir "hak" olarak ele alan anlayışla nasıl yan yana durabildiğine bakarak irdeliyor. Bu yeni sağlık sisteminin, getirdiği aile hekimliği modeliyle ne ölçüde kapsayıcı olduğunu, uygulamanın başlamasından önceki dönemlerle karşılaştırarak inceleyen Ağartan mevcut sistemin neoliberal ilkelerle ne oranda örtüştüğü sorusuna yanıt arıyor.

Bir akciğer rahatsızlığı olan silikozis, bilinen en eski meslek hastalıklarından biri olmasına rağmen, Türkiye'de yakın bir zamana kadar gündemde pek de yer işgal etmeyen bir meslek grubu olan kot kumlama işçilerinde görülmeye başladı. Yeşim Yasin, yazısında bu hastalığın, hiç beklenmedik bir şekilde tekstil ve hazır giyim sektörünün bir alt işkolunda ortaya çıkışının öyküsünü aktarıyor. Küreselleşmenin iş piyasalarında hangi dönüşümleri tetikleyerek neleri

mümkün kıldığını kot kumlama deneyimi üzerinden ele alan Yasin, kumlamanın nasıl ortaya çıktığına, bu işkolunun çalışma koşullarındaki seyrine bakarak ışık tutuyor.

Osman Elbek, sağlık hizmeti alanında neoliberal ikilemin toplum içinde ötekileşen iki farklı gruba –mahkûmlara ve tüberküloz hastalarına– nasıl baktığını tartıştığı yazısında hapishanenin anlamına, "içeri"de sağlığın neler çağrıştırdığına ve hapishanede tüberkülozlu olmanın tetiklediği katmerli ötekilik haline dikkat çekiyor. Yok sayılmanın olası manalarına eğilen Elbek, neoliberal hayatın hüküm sürdüğü bir toplumda "içeri"de ve dışarıda bir "sapma" olarak tüberkülozun varlığını, "gözetim" ve "kontrol" kavramları ile beraber düşünüyor.

Kitabın ikinci bölümü "Yeni Hastalıklar, Yeni Tedaviler" modern tıbbın değişik bedenleri ve öznellikleri üzerindeki kimi etkilerini insan hayatının dört farklı evresinden seçilmiş örneklerle yoğunlaşarak aktarıyor.

Yazısında tüp bebek teknolojisinin Türkiye'de nasıl algılandığı ve uygulandığını inceleyen Burcu Mutlu, bu teknoloji çerçevesinde şekillenen normal/anormal, uygun/uygunsuz ve yasal/yasadışı gibi ayrımlara işaret ediyor. Yazar, konu hakkındaki hukuksal, dinsel, ahlaki ve kültürel söylem ve yaptırımları anlatarak, ancak tıbbi anlamda eşlerden birinin kısır olarak tanımlandığı evli çiftlerin bu teknolojiden yararlanabileceğini belirtiyor. Tüp bebek sahibi olmanın, tıp ve toplum tarafından yalnız "doğal" olana tıbbi teknoloji kullanılarak yardımcı olmak adına kabul edildiğini vurguluyor. Mutlu, tüp bebek sahibi olmaya çalışan kadınların korku ve umutla örülmüş anlatılarını inceleyerek, bu teknolojinin uygulanması sürecinde yaşanan ekonomik zorlukları, yeniden şekillenen toplumsal ilişkileri ve kültürel anlamları açığa çıkarıyor.

Mehmet Ekinci, kısaca "kas hastalıkları" adı altında toplanan, nadir görülen, kalıtsal, ilaçla tedavisi olmayan, yaşla ilerleyen ve sakat bırakan bir grup hastalığa sahip kişilerin geliştirdiği farklı örgütlenme biçimlerini inceliyor. Yazar bu çalışmada yeni tıbbi bilgiler ve teknolojik gelişmeler üzerinden oluşan tartışma alanları ve toplumsallık biçimlerini incelerken, bu konuları Paul Rabinow'un biyo-toplumsallık (*biosociality*) kavramıyla ilişkilendiriyor ve ortak biyolojik ve bedensel haller üzerinden nasıl Michel Foucault'

nun irdelediği bilgi/iktidar rejimine meydan okunabilir sorusunun yanıtlarını arıyor. İkinci bu konuda çeşitli kas hastalıkları örgütlerinin devletin halk sağlığı politikalarına ve bilimsel araştırma gündemine müdahale etme çabalarını örnek gösterirken kas hastalarının anlatılarında öne çıkan toplumsal temaları ve gündelik hayat ile gelecek tahayyüllerini içeren zamansallık tecrübelerine de yer veriyor.

Ayşecan Terzioğlu, Türkiye'de kanserin birbirleriyle yakından ilgili kamusal ve mahrem özelliklerine değinen yazısında kanser hastalarının gözünden hastalık deneyimlerinde öne çıkan kimi konuları inceliyor. Hastalık anlatısının paylaşımı konusundaki stratejiler ve "kendi kendine yeten, yalnız hasta" imgesi, kanser ve tedavisiyle birlikte ortaya çıkan cinsiyet rollerindeki değişimler ve tıp alanındaki sık kullanımından dolayı kanser hastalarının da önemli ölçüde içselleştirdiği bilinçli hasta/bilinçsiz hasta kategorileri bu yazının ana temalarını oluşturuyor. Terzioğlu, Türkiye'deki kanser hastalarının deneyimlerini Adriana Petryna tarafından geliştirilen ve Nikolas Rose'un da kullandığı "biyolojik vatandaşlık" kavramıyla ilişkilendirerek, kanser hastası olma deneyimi ile bu kavramın nasıl bir perspektif içerisinde beraber düşünülebileceğini de sorguluyor.

Maral Erol'un kaleme aldığı bölüm, Türkiye'de 1980'lerden itibaren oluşan farklı menopoz söylemlerini tıbbi araştırmalardan edebiyata, mahrem kabul günleri sohbetlerinden medya analizlerine oldukça geniş çaplı bir kaynak taramasıyla ele alıyor. Türkiye'de feminist hareket, neoliberalleşme süreci ve artan metalaşmanın tıp ve menopoz hakkındaki görüşlere etkisini sosyal değişime odaklanan bir yaklaşımla inceleyen Erol, tıp söyleminde menopozdaki kadınlar için kullanılan "bilinçli" ve "bilinçsiz" kategorilerinin nasıl üretildiğini aktarıyor.

Kitabın son bölümü olan "Neoliberalizm ve Cinsiyeti Yönetmek" teki yazılar, cinsiyet ilişkilerinin ve cinsel kimliklerin, neoliberalleşmeyle birlikte nasıl bir yeniden tanımlanma ve dönüşüm sürecinden geçtiklerini beş farklı örneğe yoğunlaşarak ele alıyorlar.

Gül Özyeğin, pop-psikoloji anlatıları ile kuvvetlendirilen ve sağduyularımızda sabitlenen "erkekler seks, kadınlar aşk ister" ön-kabulünün doğruluğunu, sınıf atlama gayretindeki bir üniversite öğrencisinin tecrübe ettiği aşk ve kendini dönüştürme sürecine yakın-

dan bakarak tartışmaya açıyor. Yazar, bazı "yeni" erkeklerin mahrem ilişkilerinde duygusallık aramasının mümkün olabildiğini ve buna mukabil bazı kadınların da cinsel tatminlerine öncelik verebileceklerini gösterirken, Türkiye'de neoliberal cinsiyet öznelliğinin, özellikle de erkekliğin oluşumuna dair büyük önem arz eden ipuçlarını açığa çıkarıyor. Özyeğin, aşk, romans, cinsellik, dinsel ve sınıfın, daimi bir dönüşüm halindeki neoliberal cinsiyet kimliklerinin vücuda gelmeleri esnasında oynadıkları rolü Suad Joseph'in (1994a) "bağlantısallık" kavramının da katkısıyla, detaylı bir analize tabi tutuyor.

Cenk Özbay'ın yazısı İstanbul'da kendilerini heteroseksüel olarak tanımlamaya özen gösterirken yerli veya turist erkeklerle mükâfat karşılığı cinsel ilişkiye giren *rent boy*'ların hayatlarına, erkeklik performanslarına, gündelik ilişkilerine ve temsil edilme biçimlerine dair kimi sorulara odaklanıyor. "Varoş" ve "eşcinsel" damgalarının yanı başında kendilerine alternatif, arada kalmış, ikili ve istikrarsız bir kimlik pozisyonu inşa eden *rent boy*'ların cinsiyet ve cinsellik düzlemlerindeki hareketlerini ve söylemlerinin oluşmakta olan neoliberal erkekliğin kimi veçheleriyle uyum içinde seyrettiğini belgeleyen Özbay, heteronormativite, toplumsal dışlanma ve kentsel/mekânsal ayrışmanın hiçbir zaman göründükleri kadar mutlak ve yekpare olmadıklarını ve neoliberal ilkeleri düstur edinen erkekliklerin gerekli esneklikleri göstererek bu baskı yapıları arasında kendi yollarını bulabileceklerini vurguluyor.

Yener Bayramoğlu, dikkatini kültür incelemeleri disiplininin bakış açısıyla reklamlara yoğunlaştırırken, Türkiye'de televizyon, gazete, dergi ve açık alan reklamlarında heteroseksizmin düzenli tekrarlanma yoluyla nasıl yeniden üretildiğini, doğallaştırıldığını, kaçınılmaz hale getirildiğini; eşcinselliğin reklamcılık dilinde nasıl tahayyül edilmez ve görüntülenemez olduğunu sergiliyor. Yazar, neoliberalizmin temel şiarı olan kâr edebilme potansiyelinin korunması ve diğer ahlaki, toplumsal, politik kaygılara göre ayrıcalık kazanması prensibinin –ya da cinsel kimliği makbul bir "müşteri kitesi"ne çevirmenin– Türkiye örneğinde ne oranda mümkün olabileceğini de tartışıyor.

Hilal Alkan Zeybek, odağına mekânsal iktidar ilişkilerini koyduğu yazısında dikkatimizi Ankara, Keçiören'de belediye tarafın-

dan inşa edilen ve işletilen bir parka yönlendiriyor. Keçiörenli kadınların, muhafazakâr ve neoliberal iktidarın "aile mekânı" söylemiyle bu kamusal alanı kullanmalarının nasıl mümkün olduğunu bedensel örneklerle dile getiren Zeybek, iktidarın mekân siyasetinin, genç çiftler ve yalnız erkekler gibi istenmeyen grupları ve cinsellik ve içki içmek gibi arzu edilmeyen faaliyetleri aktif biçimde uzaklaştırmaya dayalı bir pratik olduğunu sergilerken, bu siyasetin temelinde yatan kontrol meselesinin öncelikle mahremiyeti tanzim etme ve denetleme üzerinden anlaşılması gerektiğinin altını çiziyor.

Türkiye'de cinsiyete bağlı şiddet konusuna ve kadın sığınma evlerine (ya da "sığınaklara") yakından bakan Berna Ekal, merkezi hükümetin ve belediyelerin feminist örgütlerle işbirliğine gitmeden, ya da oldukça sorunlu beraberlikler yaratarak, bu mekânları kullanma mecburiyetinde kalmış kadınları "yardım" söyleminin özneleri haline getirdiğini, "aile içi" ya da belki daha geniş bir tanımla "mahrem şiddete" maruz kalmış kadınların mahrem dünyalarında yaşadıkları travmayı nasıl inandırıcı bir kamusal lisana tercüme edip yardıma muhtaç olduklarını kanıtladıklarını, bu noktadan sonra da yardım alan insan olarak hayatlarının kontrollerini belli ölçüde kaybettiklerini gözler önüne seriyor. Ekal'ın yazısından, devletin aile, cinsiyet, bireylerarası şiddet gibi temel mahrem alanlara müdahale etme eğiliminin ve alternatif hayatta kalma stratejileri sunma kabiliyetinin nasıl neoliberal piyasa terimleriyle, maliyet hesabıyla, bütçe kesintileriyle ilintilenmekte olduğunu görebiliyoruz.